

MÖVZU 3: ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ SƏNAYE SAHƏLƏRİ.

PLAN

- 1. İqtisadiyyatda sənayenin rolu**
- 2. Azərbaycanda sənayeləşmənin inkişafı**
- 3. Müstəqillik dövründə sənayeləşmənin inkişafı**
- 4. Sənayenin inkişafının qiymətləndirilməsi**

İqtisadiyyatda sənayenin rolu

3-1(16) Sənaye xalq təsərrüfatının aparıcı sahəsi olub özünün bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərinə görə xalq təsərrüfatının digər sahələrindən fərqlənir. Sənayeni xalq təsərrüfatının digər sahələrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır.

1. Sənayenin, xüsusilə onun elektroenergetika, maşınqayırma və kimya sənayesi kimi sahələrinin inkişafı bütünlükdə xalq təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi üçün əsasdır.

2. Sənaye, xüsusilə ağır sənaye, bütün iqtisadiyyatın özülü, ölkənin bütün subyektlərinin iqtisadi inkişafının və geniş təkrar istehsalının əsasıdır.

3. Ölkənin müdafiə qabiliyyəti xeyli dərəcədə sənayenin inkişafı səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

4. Ölkə vətəndaşlarının xalq istehlakı malları ilə təminatı yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafından asılıdır.

Dünyada yaradılan əlavə dəyərdə xidmət sektorunun payının sürətlə artmasına baxmayaraq, sənaye iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün əsas stimullaşdırıcı amil olaraq qalır. Dünya enerji istehlakında 40 faiz paya malik olan sənaye sektorunun inkişafı bir tərəfdən iqtisadiyyatın resurs sahələrinin, digər tərəfdən isə sənaye yönli xidmətlərin inkişafını şərtləndirir. Bundan əlavə, sənaye iş yerlərinin yaradılması üçün vacib mənbədir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məlumatına əsasən, dünyada sənayedə işləyənlərin sayı 2012-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə 190 milyon nəfərdən çox

artmış və bu artım əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin hesabına baş vermişdir. Bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye istehsalının inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha sürətlə artması ilə əlaqədardır. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin emal sənayesində yaradılan əlavə dəyərdə payı 2011-ci ildə 2000-ci illə müqayisədə təxminən iki dəfə yüksələrək, 20 faizdən 38 faizə çatmışdır.

+ (1) Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sənayenin artım templəri və inkişaf mərhələləri ölkələrin gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq dəyişir. Ölkələr inkişaf etdikcə aşağı texnologiyalı və əməkintutumlu yeyinti, yüngül və mebel sənayesi sahələri aparıcı mövqeyini orta texnologiyalı kimya, metallurgiya, gəmiqayırma, maşın və avadanlıq istehsalı sahələrinə verir. Sənayeləşmənin ən son mərhələsində elektronika, kompyuter istehsalı, əczaçılıq və kosmik sənaye kimi yüksək texnologiyalı sahələr lokomotiv olaraq çıxış edir və qlobal miqyasda sənayenin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Demək, sənayeləşmə əhalinin məşğulluğu, gəlir səviyyəsi, urbanizasiya, ixtisaslı işçi qüvvəsi, araşdırma və tədqiqat kimi bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər baxımından əhəmiyyətlidir.

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir.

Azərbaycanda sənayeləşmənin inkişafı

Dünyada ilk dəfə Bakıda 1848-ci ildə neftin sənaye üsulu ilə hasilatı **Azərbaycanda sənayeləşmənin başlanğıcı hesab olunur.** XIX əsrin ikinci yarısında neft hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artması sənayeləşmə prosesinə təkan vermiş, bu da öz növbəsində respublikada neftlə əlaqəli infrastrukturun və sənaye sahələrinin yaranmasına təkan vermişdir. XX əsrin ortalarından isə sənayeləşmə prosesi regionlara nüfuz edərək yeni sənaye şəhərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda ötən əsrin 70-80-ci illərində baş vermiş geniş sənayeləşmə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə sənayenin

inkişafına irihəcmli vəsaitlər yönəldilmiş, ittifaqmiqyaslı bir sıra iri sənaye müəssisələri qurulmuş, ölkə üçün ənənəvi olmayan yeni sənaye sahələri yaradılmış, sənayenin diversifikasiyası sürətlənmişdir. Bununla yanaşı, sənayenin kadr potensialının gücləndirilməsi məqsədi ilə Sovet İttifaqının qabaqcıl ali təhsil müəssisələrinə kütləvi şəkildə tələbələrin göndərilməsi praktikası geniş vüsət almışdır.

Həmin dövrdə 1969-1982-ci 250-dən çox zavod, fabrik, istehsal sahələri istifadəyə verildi. Elektron maşınqayırması, radiosənaye, yüngül və yeyinti sənayesi üçün maşın və avadanlıq istehsalı və digər mütərəqqi istehsal sahələri yaradıldı. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiqi nəticəsində 1971-1985-ci illərdə 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradıldı.

1971-ci ildə respublikada kimya sənayesinin qarşısında duran vacib məsələləri diqqətlə araşdıran Heydər Əliyev bu sahənin inkişaf konsepsiyasının əsasını qoydu. 1975-ci ildə yeni sulfanol istehsalı kompleksi istismara verildi. 1971-ci ildə sintetik kauçuk zavodunda illik gücü 15 min ton olan butil-kauçuk istehsalı işə salındı və müəssisə keçmiş SSRİ-də bu tip kauçuk istehsal edən yeganə müəssisəyə çevrildi. 1981-ci ildə ən müasir texnologiyaya və yüksək istehsal gücünə malik etilen və propilen istehsalı üçün nəzərdə tutulmuş “EP-300” kompleksinin inşasına başlanıldı. 1980-ci illərin əvvəllərində “EP-300” istehsalatının texnoloji tsiklini tamamlayan ən müasir texnologiyaya və polietilen istehsalı üzrə yüksək məhsuldarlığa malik olan “Polimir-120” kompleksi istismara verildi.

Azərbaycanın neft yataqlarından 1972-ci ilin əvvəllərində artıq bir milyard ton neft çıxarılmışdı. Neftayırma zavodlarında neftin ilkin emalı üçün yeni qurğular işə salındı və bu, müəssisələrdə 90 adda müxtəlif məhsulların istehsalına şərait yaratdı.

Bu illərdə Azərbaycanın neftmaşınqayırma zavodlarında da əsas sahələr yenidən quruldu, yeni istehsal sahələri işə salındı. 70-ci illərdə Cənubi Qafqazda ən iri poladtökmə zavodu tikildi və istifadəyə verildi. 1985-ci ildə

Dərin Dəniz özülləri zavodu ilk məhsulunu istehsal etdi. 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ-də istehsal olunan neftçıxarma texnikasının böyük hissəsini Azərbaycan verirdi. Neftmaşınqayırma sahəsində Azərbaycan ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yeri tuturdu.

Cihazqayırma sahəsində də yeni müəssisələr yaradıldı. Bakıda “Ulduz” elektrik cihazqayırma, 1973-cü ildə “Ozon” zavodu, 1971-ci ildə Sumqayıtda məişət kompressorları zavodları istifadəyə verildi. 1975-ci ildə SSRİ-də ilk dəfə Bakıda məişət kondisionerləri zavodu fəaliyyətə başladı.

Əgər XIX əsrin ortalarından 1969-cu ilədək Azərbaycanda 735 böyük sənaye obyekti tikilmişdisə, 1969-1982-ci illərdə onların sayı 1048-ə çatdırıldı. Bu illərdə sənaye məhsulunun orta illik artımı 7,9%-ə yüksəldi. 1920-ci illə müqayisədə 1982-ci ildə Azərbaycanda sənaye məhsulu istehsalının həcmi 187,9 dəfə artdı. Həmin dövrdə Azərbaycanda 11 elektrik stansiyası tikilib istifadəyə verildi. Bununla da, elektrik enerjisi istehsalı iki dəfəyə qədər artdı və Azərbaycanın enerji müstəqilliyi təmin olundu.

Bundan başqa, 1970-1982-ci illərdə Gəncədə əlvan metallar zavodu, Ələtdə ağac emalı kombinatı, Naxçıvanda və Sumqayıtda şüşə zavodu və s. sənaye müəssisələri istifadəyə verildi.

Müstəqillik dövründə sənayeləşmənin inkişafı

3+2(17)1991-ci ildə müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycanda yaranmış siyasi böhran, yeni dövrün tələblərinə uyğun iqtisadiyyatın qurulmaması, ölkənin iqtisadi blokadaya alınması digər sahələrdə olduğu kimi, sənaye sahəsində də geriləməyə səbəb oldu. Sənaye istehsalının azalması kəskin xarakter aldı, 1985-ci ilə nisbətən sənaye istehsalının həcmi 1991-ci ildə 10%, 1992-ci ildə 37%, 1993-cü ildə 50%-ə qədər azaldı.

Təhlillər göstərir ki, itirdiklərimizin qazandıqlarımızdan çox olması etibarı ilə Azərbaycanda sənaye istehsalı 2008-ci ilin sonun da belə 1990-cı ilin səviyyəsindən aşağı olmuşdur.

Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, ortaya çıxan bu mənfi iqtisadi gedişat sadəcə Azərbaycandakı vəziyyətlə əlaqədar deyil, həmçinin köhnə

sosialist ölkələrində ortaya çıxan siyasi və iqtisadi vəziyyətlə də bağlı olmuşdur.

Azərbaycan sənaye potensialının 20%-lik hissəsini neftayırma avadanlıqları istehsalı sektoru və qapalı maşınqayırma-inşaat sektoru təşkil edir. Neftayırma avadanlıqları istehsalı Azərbaycanın ən qədim və başlıca sənaye sahəsidir.

SSRİ dövründə bu sektor, SSRİ tələbatının 70%-ini təmin edirdi. Ancaq, köhnəlmiş texnologiya ilə istehsalın həyata keçirilməsi, xammal və ehtiyat hissələrin çatışmamazlığı kimi səbəblər, ölkə ehtiyaclarından artıq istehsal imkanlarına sahib olan fabriklərin ya imkanlarından az istehsal etməsinə ya da ki, bağlanması səbəb olmuşdur.

1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 transmilli neft şirkətilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində integrasiyasının və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təməli qoyuldu. Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması üçün 1996-cı ildə Bakı-Novorossiysk, 1999-cu ildə Bakı-Supsa ixrac neft kəmərlərinin istismara verilməsinə və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin inşası ilə bağlı sazişin imzalanmasına nail olundu.

Müstəqillik dövründə sənayenin inkişafında ilk növbədə neft-qaz sektoruna cəlb edilən xarici investisiyalar həlledici rol oynamış, bu sahənin inkişafı isə istər birbaşa, istərsə də dolayısı sənayenin digər sahələrinin yenidən canlanmasına təkan vermişdir. Həmin dövrdə həmçinin sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

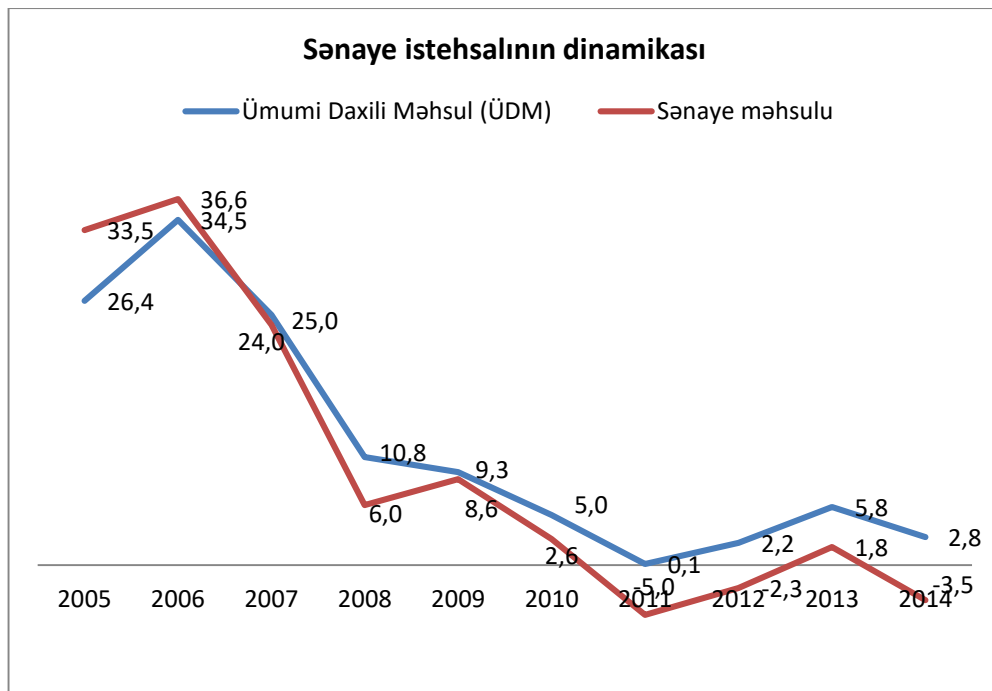
Neft maşınqayırmasının inkişaf etdirilməsi istiqamətində də həyata keçirilmiş ən mühüm tədbirlərdən biri 2001-ci ildə özündə 17 zavodu, 4 elmi-tədqiqat institutunu birləşdirən “Azneftkimyamaş” Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması olmuşdur.

Eyni zamanda, elektroenergetika, elektrotexnika, maşınqayırma, avtomobilqayırma sahələrinin inkişafı üçün də mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Elektroenergetika sənayesinin inkişafını təmin etmək məqsədilə

bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsinə xüsusi diqqət yetirilmiş, bunun sayəsində Şimal DRES və Yenikənd su elektrik stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdir.

Sənaye mallarının ÜDM-dəki payı 1998-ci ildə 22.9%, 1999-cu ildə 28.2% olmuşdur. 2000-ci ildə ÜDM-dəki payı 36% olan sənaye məhsulları arasınada neft, təbii qaz, neft məhsulları, neft maşınqayırması, dəmir filizi, sement, kimya, neft-kimya və toxuculuq kimi məhsullar daxildir. 2000-ci ildə sənaye istehsalında 1999-cu ilə nisbətən ciddi artım qeydə alınmışdır. 1990-cı ildən sonrakı müsbət dəyişikliklər və ölkədə əldə olunan siyasi sabillik sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələr işsizlik problemini həll edə bilmədikləri görülür. Ölkə əhalisinin təxminən 7%-i sənaye sektorunda işlə təmin olunmuşdur.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanda sənayeləşmə templəri yüksəlmiş, sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən olunmuş, sənaye istehsalı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən enerji təminatı məsələlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, respublika təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya çevrilmiş, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır.

(2.+) Azərbaycanda ÜDM-nin yarısından çoxu sənaye sektorunda formalaşır. Bu baxımdan Azərbaycanı sənaye ölkəsi adlandırmaq mümkündür. Ancaq ölkədə sənaye sektorunun 75%-dən çoxunun mədənçıxarma sənayesinin, yalnız 16%-nin emal sənayesinin payına düşdüyü nəzərə alınsa, onda Azərbaycanı klassik sənaye ölkəsi adlandırmaq çətinləşir. Tipik sənayeləşmiş və ya sənaye ölkələrində sənaye sektorunun mühüm bir hissəsi emal sənayesinin payına düşür.

Sənaye məhsullarının ÜDM-dəki payı 2005-ci ildə 33.5% olarkən, 2009-cu ildən nisbətən aşağı düşərək 2,6% olmuşdur. 2011-ci ildə sənayenin payı ÜDM-də -5% olmuşdur. Ancaq, 2013-cü ildə nisbətən yüksəlsədə 2014-cü ildə -3,5 % olmuşdur ki, bu da dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar iqtisadiyyatda neft hasilatının kəskin azalması ilə əlaqədardır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda sənaye sektorunda məhsul istehsalının yarıdan çoxu mədənçıxarma sənayesinin payına düşür.

Ölkə iqtisadiyyatında sənayenin payı 2005-2014-cü illərdə müxtəlif göstəricilər üzrə fərqli olub. 2011-ci ilə nisbətən 2013-2014-cü illərdə sənayenin əlavə dəyər yaratma qabiliyyəti, ümumi mənfəət və uyğun olaraq xalis mənfəəti azalmaya doğru getmişdir ki, bu da neftin hasilatının azalması

ilə bağlıdır. Bu isə öz növbəsində sənayedə çalışan işçilərin sayının azalmasına da təsirsiz ötüşməyib. Ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı ilə müqayisədə Sənayedə çalışanların orta aylıq nominal əmək haqlarında isə 2008-ci ildə 426 manat 2014-cü ildə isə 1,6 dəfə artaraq 694,8 manat olmuşdur. Əsas kapitalla investisiyanın həcmi əsas fondların yenilənməsinə səbəb olmuşdur.

Neft hasilatı texnologiyaları, emal sənaye sektoru və buna bağlı olan maşınqayırma-inşaat sektoru Azərbaycan sənayesinin 1/5 hissəsini təşkil edir. Enerjiemalı sənayesi, elektronika və metal emalı, maşınqayırma və gəmiçilik, toxuculuq sənayeləri qabaqcıl sənaye sahələridir.

Emal sənayesində müstəqillikdən sonrakı dövrdə, istehsalmiqdarı baxımından 1999-cu ilə qədər geriləmə müşahidə olunmuşdur. Poladistehsalı ilə birlikdə kağız və meşə materialları, inşaat materialları, toxuculuq kimi digər emal sənayelərində də oxşar vəziyyətə rast gəlmək mümkündür. 2000-ci ildən etibarən isə emal sənayesində yenidən artım qeydə alınmışdır.

2014-cü ildə sənaye istehsalının sahə strukturunda mədənçixarma sənayesi 73%, emal sənayesi isə 20% təşkil etmişdir. Emal sənayesinin strukturunda isə əsas yeri qida 2%, neft məhsullarının istehsalı 9,5%, tikinti materiallarının istehsalı 1,7% tutmuşdur.

Qida sənayesində şərab istehsalı ən mühüm istehsal sahəsidir. 2005-2008-ci illərdə bu sahədə məhsul istehsalı azalsada 2014-cü ildə nisbətən artaraq 0,8% təşkil etmişdir. Yüngül sənaye sahəsində, toxuculuq, xalçaçılıq, dəri məhsulları və mebel istehsalı əsas istehsal sahələridir.

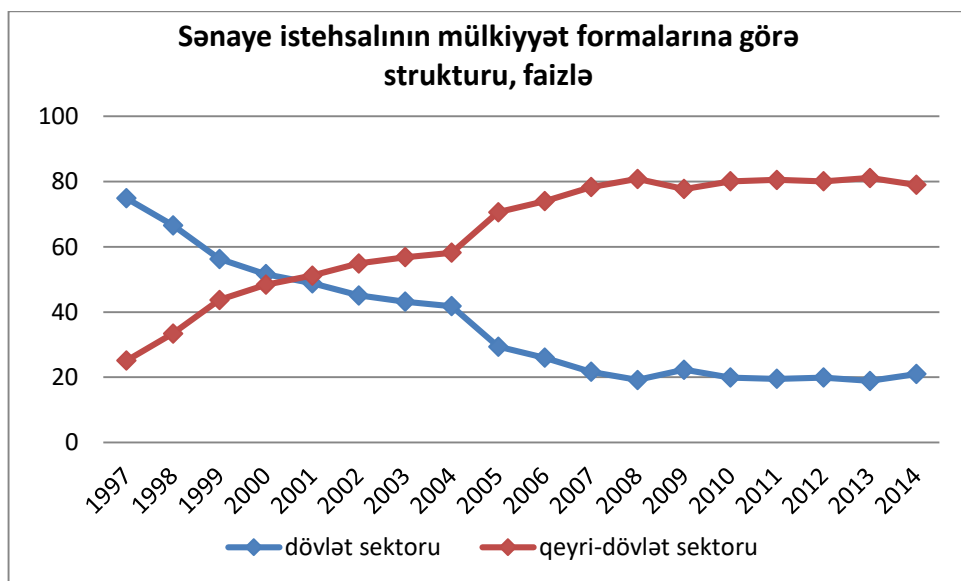
Toxuculuq sənayesində orta, böyük və kiçik həcmli bir çox müəssisə mövcuddur (yun əyirmə, ayaqqabı, geyim və dəri emalı fabrikləri kimi). Bunlardan başqa pambıq emalı ilə məşğul olan bir çox fabrik də mövcuddur. Xüsusilə, toxuculuq sektorunda ciddi ölçüdə geriləmə qeydə alınmışdır. Bu sahə Sovetlər İttifaqı dövründə Azərbaycan sənayesinin 10-15%-ni təşkil edirdi. Bu sahədə işlətəmin olunanların sayı 55-60 min arasında idi. 2007-ci ilə görə emal sənayesində toxuculuq sənayesinin payı 3-5%-dir. 2014-cü ildə isə 2% təşkil etmişdir. Bu sahədə işləyənlərin sayında da azalmalar

müşahidə olunmaqdadır. Toxuculuq və digər istehlak malları istehsal edən sektorlar, idxal olunan mallar ilə rəqabət aparmaqda çətinlik çəkirlər. Toxuculuq fabrikləri istifadə etdikləri parçaları xaricdən idxal edirlər. Bu səbəblə də qeyri-neft sektorlarının inkişaf etdirilməsinə dair proqramlarda toxuculuq sənayesinin inkişaf etdirilməsi dövlətin əsas hədəflərindən biridir.

Ağır sənayedə əsasən aralıq məhsul və yarım məhsul istehsal olunur. Ağır sənayenin əsasını neft sənayesi təşkil edir. Azərbaycanda ağır sənaye Sumqayıt şəhərində cəmləşmişdir. Ölkənin əsas sənaye müəssisələrindən 88-i buradadır.

Sənaye sektorunda 2000-ci ildə 15.949.8 milyardd manatlıq (3.564.8 mindollar) sənaye malları istehsalı ilə bir əvvəlki ilə nisbətən 6.9%-lik bir böyümədən enerji, neft-kimya fabriklərinin və özəl sektora aid müəssisələrin böyüktəsi olmuşdur. 2001-2004-cü illər arasında isə sənayedəki artım nisbəti 2000-ci ilə nisbətən aşağı olmuşdur.

Enerji istehsalı sənayesi, elektronika və metal emalı, maşınqayırma və gəmiçilik, toxuculuq sənayeləri qabaqcıl sənaye sahələridir. Müstəqillikdən sonra, neftə bağlı sənaye sahələrindən, metal emalı və kimya sektorlarında inkişaf başlamışdır. Xüsusilə də, son illərdə neft avadanlıqları istehsalı və metallurgiya sahələrində ciddi irəliləyişlər olmuşdur.

Sənaye sahəsində özəl sektorun payının ildən-ilə artımı müşahidə olunur. Göründüyü kimi 1997-2001-ci illərdə sənaye istehsalında dövlət setoru üstünlük təşkil edirdisə 2001-ci ildən başlayaraq 2014-cü il də daxil olmaqla qeyri- dövlət sektoru üstünlük təşkil etmişdir. Məsələn, sənaye məhsulları istehsalının 1998-ci ildə 33.4%-i, 1999-cü ildə 43.7%-i, 2000-ci ildə 48.4%-i, 2002-ci ildə 54.9%-i, 2008-ci ildə 80,8%, 2013-cü ildə 81,1%, 2014-cü ildə isə 79%-i özəl sektorun payına 23,3%-i isə dövlət sektorunun payına düşür. Ancaq, bu artım, özəl sektorun iqtisadiyyatdakı artımı ilə birgə, dövlət sektoruna aid sənaye müəssisələrinin istehsal həcmının aşağı düşməsindən və bəzi məhsulların istehsalının tamamilə dayandırılmasından da asılıdır.

Ümumilikdə götürdükdə, son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində sənayeləşmə prosesi daha da sürətlənmişdir. Düşünülmüş neft-qaz strategiyasının reallaşdırılması ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalaşmasına və bununla da mövcud sənaye potensialından səmərəli istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaratmışdır.

İqtisadiyyatda əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin xüsusi çəkisində sənaye ən böyük paya malik olmuşdur 43,4%. Eyni zamanda ənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların strukturunda daxili investisiyaların həcmi yüksəkdir. 2008-2012-ci illərdə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların strukturunda daxili investisiyalar üstünlük təşkil etsə də 2013-2014-cü illərdə xarici investisiyalar üstün olmuşdur ki, bu da ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədər ölkədə aparılan uğurlu siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

2014-cü ildə sənayedə sektoruna qoyulan investisiyaların 44,2%-ni xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların strukturunda mədən çıxarma sənayesi 77,9% təşkil etmişdir ki, bunun da 77,6% xam neft və təbii qaz hasilatı, 0,3%-i isə daş, qum, çınqıl, duz və digər mədənçıxarma sənayesi məhsullarının hasilatına sərf olunmuşdur. Ənənəvi sənayesində əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi 8,4%, Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı 5,5%, Su təchizatı,

tullantıların təmizlənməsi və emalı 8,2% təşkil etmişdir. Yerdə qalan sənaye sahələrində xarici investisiyaların çəkisi çox aşağı olub ki, burada da əsas yerdə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı

2013-cü ildə sənayedə 33,7 milyard manatlıq məhsul və xidmətlər istehsal olunmuş, ümumi istehsalın 74 faizi mədənçıxarma, 20,1 faizi emal, 5,2 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,7 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrinin payına düşmüşdür. Ötən dövr ərzində sənaye müəssisələrində istər əsas fondların, istərsə də əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların həcmində dinamik artım müşahidə olunmuşdur. Sənaye sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə 2,2 dəfə artaraq 7 milyard manatı keçmiş və iqtisadiyyat üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyanın 39,6 faizini təşkil etmişdir. 2013-cü ildə sənaye üzrə əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 66,2 faizi mədənçıxarma sənayesinə, 13,8 faizi emal sənayesinə, 14,5 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsinə, 5,5 faizi isə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinə yönəldilmişdir. 2012-ci ilin göstəricilərinə əsasən sənaye sektoruna qoyulmuş investisiyanın 44,2 faizi xarici investisiyaların, 55,8 faizi isə daxili investisiyaların payına düşmüş, sənaye üzrə əsas fondların dəyəri 13 faiz artaraq 46,8 milyard manat və ya iqtisadiyyatda mövcud olan əsas fondların 56,9 faizini təşkil etmişdir.

Nəticədə son 10 ildə sənaye istehsalı 2,7 dəfə, o cümlədən tikinti məmulatlarının istehsalı 2,5 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 2,1 dəfə, metallurgiya sənayesi 2,2 dəfə, geyim istehsalı 2,5 dəfə artmışdır.

Məşğulluğun sektorlar üzrə bölgüsünə nəzər yetirdikdə, sənaye və kənd təsərrüfatı sektorlarının məşğulluqdakı payları ilə bu sektorların ÜDM-dəki payları arasında ciddi uyğunsuzluq olduğu ortaya çıxır. Sənaye sektoru ÜDM-də böyük bir paya malik olduğu halda məşğulluqdakı payı çox aşağıdır, kənd təsərrüfatı sektoru isə ÜDM-də çox kiçik bir paya malik olduğu halda, məşğulluqdakı payı kifayət qədər böyükdür. Belə bir vəziyyətin yaranmasında

əsas səbəb sənaye sektorunun əsasən mədənçıxarma sənayesinə əsaslandığından məşğulluq yaradıcı imkanlarının məhdud olması, kənd təsərrüfatı sektorunda isə məhsuldarlığın kifayət qədər aşağı olmasıdır.

2013-cü ildə sənayedə çalışanların sayı 183,1 min nəfər olmuş və onların 51,9 faizi dövlət, 48,1 faizi isə qeyri-dövlət sektorunda olmaqla, 20,5 faizi və ya 37,5 min nəfəri mədənçıxarma sənayesində, 49,9 faizi və ya 91,4 min nəfəri emal sənayesində, 16,6 faizi və ya 30,3 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində, 13 faizi və ya 23,9 min nəfəri isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində fəaliyyət göstərmişdir.

2014-cü ildə bütün iqtisadiyyatda çalışanların 2,4%-i mədənçıxarma sənayesinin, 6,3%, 2%-i elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının, 1,7% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində çalışanlardır.

Sənaye müəssisələrində orta aylıq nominal əməkhaqqı son 10 ildə 4,7 dəfə artaraq 648,5 manata, o cümlədən qeyri-dövlət bölməsində 753,2 manata çatmışdır. 2013-cü ildə orta aylıq əməkhaqqı mədənçıxarma sənayesində 1516,3 manat, emal sənayesində 438,5 manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 467,2 manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində 319,4 manat təşkil etmişdir. Ümumən iqtisadiyyatda çalışanların orta aylıq nominal əmək haqqı 2014-cü ildə 444,5 manat, sənayedə isə bundan 1,6 dəfə çox 694,8 manat olmuşdur.

Sənayenin inkişafının qiymətləndirilməsi

3-3 (18) Son illərdə həyata keçirilən sənayeləşmə tədbirləri çərçivəsində neft-qaz, qızıl və digər hasilat sahələrində əldə edilmiş uğurlarla yanaşı, sənayenin diversifikasiyası genişləndirilmiş, yeni istehsal gücləri istifadəyə verilmiş, müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli müəssisələr yaradılmışdır.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkının, Alüminium İstehsalı Kompleksinin və Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması, Bakıda Gəmiqayırma zavodunun fəaliyyətə başlaması, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl-mis emalı zavodlarının qurulması, Sumqayıtda neft-kimya sənayesində modernizasiya işlərinə başlanılması və Karbamid Zavodunun inşası, Qaradağda Sement Zavodunun istehsal gücünün artırılması və yeni zavodun inşası, Qazaxda, Naxçıvanda yeni sement zavodlarının tikilib istifadəyə verilməsi qeyri-neft sənayesinin növbəti mərhələdə daha dərin şaxələndirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır.

Görülən işlər nəticəsində sənaye yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, bu mərhələnin başlanğıcı olaraq Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il “Sənaye ili” elan edilmişdir. Sənayeləşmənin yeni mərhələsində mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə Azərbaycanın regionda güclü sənaye mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmaqla, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (bundan sonra – Dövlət Proqramı) hazırlanmışdır.

(3).Ötən dövrdə ölkədə qeyri-neft sənayesinin əsas halqalarını formalaşdıran maşınqayırma, avadanlıq istehsalı, cihazqayırma və tikinti materiallarının istehsalı sahələrində yeni rəqabətqabiliyyətli müəssisələr yaradılmış, o cümlədən Gəncədə traktor və kənd təsərrüfatı texnikası, Naxçıvanda avtomobil, Mingəçevirdə elektron avadanlıqlar, Sumqayıtda günəş panellər, Qaradağda metal konstruksiyalar, Hacıqabulda seramik plitələr istehsalı müəssisələri qurulmuşdur. Bununla yanaşı, son illərdə güclü müdafiə sənayesinin qurulması istiqamətində mühüm layihələr icra olunmuş, qısa müddətdə bu sahədə 50-yə yaxın yeni istehsal sahəsi yaradılmışdır. Müdafiə sənayesi müəssisələri tərəfindən hərbi təyinatlı məhsullarla yanaşı, mülki məmulatların da istehsalı təşkil olunmuşdur ki, onların həcmi son illərdə 2 dəfə artırılmışdır.

Ötən 10 ildə Bakıda və regionlarda toxuculuq, geyim istehsalı, dəri məmulatları və ayaqqabı istehsalı, kağız və karton istehsalı, mebel istehsalı və digər qeyri-neft emal sənayesi sahələrində fəaliyyət göstərən yeni müəssisələr tikilib istifadəyə verilmişdir.

Bir tərəfdən kənd təsərrüfatının inkişafı, digər tərəfdən regionlarda infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması son illərdə ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində rəqabətqabiliyyətli yeni müəssisələrin yaradılmasına təkan vermişdir. Ötən dövr ərzində İmişlidə Şəkər Zavodu, Abşeronda Duz Zavodu, Sumqayıtda Bitki Yağları Emalı Zavodu, Oğuzda Qarğıdalı Emalı və Qlükoza İstehsalı Zavodu, müxtəlif bölgələrdə süd kombinatları, konserv zavodları və digər ərzaq məhsulları istehsalı müəssisələri istismara verilmişdir.

Müasir dövrdə ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətləndirilməsində müvafiq institutların yaradılması və onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi mühüm rol oynayır. Buna nümunə olaraq Sumqayıt Texnologiyalar Parkı ilə yanaşı, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı Sənaye Parkı və Yüksək Texnologiyalar Parkını qeyd etmək olar.

Son illər ölkədə əsasən yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, mebel sənayesi, tikinti materiallarının istehsalı sahələrində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi ilə rəqabətqabiliyyətli çoxlu sayda müəssisələr qurulmuşdur. Bu sahələrdə istehsal həcmlərinin genişləndirilməsi ilə yanaşı, digər sahələrdə, o cümlədən kimya, metallurgiya, maşın və avadanlıq istehsalı, alternativ enerji qurğu və avadanlıqlarının istehsalı, müdafiə sənayesi sahələrində yeni emal müəssisələrinin yaradılması tədbirləri davam etdirilməlidir. Yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması zamanı yüksək ekoloji tələblərə cavab verən, enerjiyə qənaət edən texnologiyaların istifadəsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Dövlət Proqramının icra müddətində yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə yeni istehsal sahələrinin fəaliyyətə başlaması da prioritetlər sırasındadır. Bu baxımdan elektron avadanlıqların istehsalının genişləndirilməsi və əczaçılıq məhsullarının istehsalının qurulması istiqamətində işlər görülməkdədir.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, onlara informasiya, marketing və markalanma dəstəyi, standartların və sertifikatların tətbiqində dəstək, trening dəstəyi göstərilməli və xüsusən sənaye müəssisələrinin araşdırma və inkişaf etdirmə fəaliyyəti dəstəklənməsi dövlət proqramında əsas prioritetlərdəndir.

Məlum olduğu kimi, innovasiyalar sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan özəl sektor tərəfindən həyata keçirilən araşdırma və inkişaf etdirmə fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu istiqamətdə sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının yaxşılaşdırılmasında qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdəndir.

İSTİFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR

1. Aras O. N., Süleymanov E. (2010), “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı: Şərq-Qərb. <http://ebooks.azlibnet.az/book-qUreBt0n.html>
2. “Azərbaycan” portalı. www.azerbaijan.az
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri.
4. V.Qasımlı “İqtisadi modernizasiya” Bakı-2014
5. <http://www.economy.gov.az/> - AR İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi